

SÁNDORNÉ KRISZT ÉVA¹

Mérési dilemmák a felsőoktatásban

Filozófiai értelemben a dilemma következtetési módszer, köznapi értemben pedig kényszerű, szorult döntési helyzet, amikor kétféle lehetőséget tüntetünk fel, de mindkét lehetőségből ugyanaz a következtetés vonható le. Ilyen helyzet az is, amikor a számos sajátossággal bíró felsőoktatási környezetben kívánunk méréseket végezni. Mindenekelőtt tekintsük át a magyar felsőoktatás környezetét, a rendszerrel szemben támasztott legfontosabb elvárásokat és a teljesítmények mérhetőségét, majd egy intézményi példán keresztül elemezzük a minőség mérhetőségét.

A felsőoktatás a magyar társadalom egyik legnagyobb alrendszere. Magyarországon 20 állami és 7 nem állami *egyetem*, valamint 10 állami és 30 nem állami *főiskola* van. A felsőoktatás átalakítása 2010-ben mintegy 370 ezer diákot és 40 ezer oktatót, tanárt, kutatót érintett. A hallgatók száma 2015-re 304 ezerre csökkent, az oktatók, tanárok kutatók száma nem változott jelentősen.

A 2015. évi költségvetési törvény szerint a felsőoktatás állami támogatása 174 milliárd forint. Az állami szubvenció összegét a gazdaság teljesítőképessége és a társadalmi prioritások szabják meg, és így természetesnek tekinthető, hogy amikor az állam tekintélyes részt vállal a felsőoktatás finanszírozásából, a felsőoktatást saját forrásainak bővítésére ösztönzi.

A felsőoktatás fontosságát senki nem vonhatja kétségbe. Lehetséges, hogy éppen ennek következtében a felsőoktatás úgyszólván a folyamatos átalakítás állapotában van. A felsőoktatást érintő változtatások társadalmi, demográfiai és gazdasági hatása rendkívüli mértékű. A változó jogszabályi környezetet jellemzi, hogy a felsőoktatást lényegében szabályozó 2011. évi CCIV. tv. 2014-ig 14 alkalommal módosult. A nemzeti felsőoktatásról szóló törvény mellett nagyszámú más jogszabály is jelentős mértékben meghatározza a felsőoktatás helyzetét és mozgásterét: nem kevesebb, mint 15 kormányrendelet kapcsolódik szorosan a felsőoktatáshoz. A felsőoktatást is befolyásoló további főbb jogszabályok: két EMMI-rendelet, egy kormányhatározat, 18 gazdálkodást meghatározó jogszabály, valamint további jogszabályok (pl. finanszírozási kormányrendeletek), amelyek a felsőoktatást is érinthetik.

1 Dr. habil. intézetvezető főiskolai tanár, rektor, Budapesti Gazdasági Főiskola.

A felsőoktatásnak többféle elvárásnak kell megfelelnie. A társadalom jogos igénye és szükséglete az, hogy biztosítva legyen megfelelő számú és képesítésű szakember képzése. A szakemberek képzése a felsőoktatás feladata, amelyet részben kormányzati támogatással, részben saját források segítségével lát el. A szakemberképzés tartalmi és szervezési kérdéseit a felsőoktatás szintén részben önállóan, részben állami közreműködéssel oldja meg. Így az oktatásügyi kormányzat és a felsőoktatási intézmények közös feladata annak eldöntése, hogy milyen jellegű képzések, milyen tartalommal, milyen szervezeti formá(k)ban és milyen létszámokkal induljanak.

A döntéseket nem helyes voluntarista alapon meghozni: az oktatás tartalmi és szervezeti kérdéseiben csak előzetes felméréseken alapuló megfontolások figyelembevételével szabad intézkedéseket foganatosítani. Mindig figyelembe kell venni, hogy az oktatás ügyeibe való beavatkozás nagyon felelősségteljes feladat, hiszen minden változtatásnak messzemenő és gyakran csak sokkal később érvényesülő hatása van.

A döntéshozatalhoz tehát nagy körültekintésre van szükség, és ehhez nélkülözhetetlen a helyzet, az igények és a lehetőségek felmérése. A döntésekhez szükséges ismeretek feltérképezéséhez módszeres méréseket kell végeznünk. A mérés lényege a számszerűsítés, célja pedig egy vagy esetleg több, reprodukálható módon meghatározható mérőszám létrehozása megfelelő mérőeszköz segítségével.

Mit mérjünk a felsőoktatásban?

Vajon mi és hogyan mérhető a felsőoktatásban? Mint láthattuk, néhány adat könnyen hozzáférhető, például a felvételre jelentkezők száma, az intézmény pénzügyi helyzete és lehetőségei, valamint szellemi kapacitása, azaz a rendelkezésre álló emberi erőforrások. Ezen mutatók egy része viszonylag könnyen kvantifikálható. Más részük, például a szellemi kapacitás, sokkal nehezebben vagy egyáltalán nem.

Vannak olyan mutatók, amelyek kvantifikálhatók ugyan, értékelésük mégsem könnyű. Ilyen például annak eldöntése, hogy milyen szakokat milyen létszámmal indítson az adott felsőoktatási intézmény. Vagy az, hogy milyen tárgyakat milyen létszámú hallgatószám számára hirdessünk meg. Legtöbbször az ilyen döntés inkább az intézmény oktatói állománya összetételének figyelembevételével születik, s nem a piaci igények a meghatározók. Pedig a piaci igényeket mérni lehetne. Ezzel szemben az intézmények jellemzően az egyes tanszékek személyi állományának függvényében hirdetik meg a kurzusokat, mert a piaci és hallgatói igényeket csak bizonyos mértékben tudják figyelembe venni, így ezek felmérése csak akadémikus feladat lehetne.

Minden mérés, amelyben minőségi tényezők is szerepelnek, bonyolult feladat, hiszen

jellemzően mennyiségeket tudunk mérni, minőséget legfeljebb áttételesen. A minőség objektív meghatározása nem egyszerű dolog, hiszen a minőség értékelése jellemzően szubjektív megítélés dolga. Ám még az is kérdéses, hogy vajon minden esetben mérünk-e, amikor lehetne. Például bizonyos piaci és hallgatói igények mérhetőek lehetnek, és gyakran mégsem mérjük őket – vagy mert becsléssel is megelégszünk, vagy mert úgylis csak a lehetőségek keretén belül mozoghatunk, így felesleges luxusnak tűnhet az igények pontos felmérése.

A felsőoktatási intézmények rangsorolása gyakran értékrend szerinti minőségi megkülönböztetés céljából történik. Miközben mindannyian tudjuk, hogy óriási különbségek lehetnek egyes felsőoktatási intézmények képzési szintjei, így a kibocsátott diplomák értéke között is, minden felsőoktatási intézménynek megvan a maga meghatározott szerepe az oktatási rendszerben, ami egyben „nélkülözhetetlenné” is teszi. Igaz, hogy egy híres európai egyetem diplomájának sokkal nagyobb presztízse van, mint egy nagy hátrányokkal küzdő térség felsőoktatási intézményének, ez utóbbi mégis olyan alapvető szükségletet elégíthet ki, amelyet más, minden bizonnyal sokkal nívósabb intézmény nem tud ellátni. Ennek alapján mondhatjuk, hogy egyre inkább előtérbe kerül a felsőoktatási intézmények úgynevezett harmadik funkciója, ami elsősorban a társadalmi-gazdasági elvárásokhoz kapcsolódó feladatok ellátását jelenti.

A felsőoktatási intézmények rangsorolását különböző szempontok szerint végezhetjük el, és a nemzetközi gyakorlatból is számos rangsort és rangorkészítési szempontot ismerünk. Vannak viszonylag egyszerűen kvantifikálható mutatók, mint pl. nagyság (hallgatói vagy oktatói létszám) szerint, történeti múlt szerint (pl. egy adott ország vagy földrész legrégebbi egyeteme), vagy karok, tanszékek száma és nagysága alapján, vagy oktatói minősítések alapján (pl. hány Nobel-díjas oktatója van). Egyes egyetemek hírnevét a történelem biztosítja: pl. ilyen a salamancai egyetem, a bolognai egyetem vagy az Al-Azhar egyetem Kairóban.

A felsőoktatási intézmények rangsorolásának a világon (főként az Egyesült Államokban és egyes nyugat-európai országokban) több évtizedes hagyománya van. Ugyanakkor nem lehet azt mondani, hogy a rangsorolás minden kérdését sikerült megoldani. Nem mindegy ugyanis, hogy a rangsorolásban milyen szempontokat milyen súllyal vesszünk figyelembe. Abban egyetértés lehet ugyan, hogy a Harvard Egyetem híresebb, mint, mondjuk, valamelyik kisebb ország vidéki főiskolája, ám az egyes felsőoktatási intézmények pontos értékének a mérése nemcsak lehetetlen, de értelmetlen is lenne. Hiszen az is vitatható, hogy bármilyen féle rangsorolásnak van-e objektív értékmérő szerepe, ugyanis az egyes felsőoktatási intézményeknek igen különböző küldetése lehet (és legtöbbször van is). Nyilván teljesen más feladatok ellátását várjuk el egy művészeti felsőfokú intéz-

ménytől, mint pl. egy műszaki egyetemről. Hasonlóképpen más a rendeltetése egy ritkán lakott, esetleg elmaradott régióban létesített felsőoktatási intézménynek, mint egy megapoliszban régóta működő híres egyetemnek. Tehát nem mindegy, hogy mit mérünk – és milyen módszerrel! –, amikor főiskolákat és egyetemeket rangsorolunk. Természetesnek tartjuk, hogy a Yale vagy a Columbia diplomája többet ér, mint a világ valamelyik elmaradott régiójában működő kis főiskolán kiadott oklevél. Pedig – és ez sem vitatható – ennek a bizonyos fejletlenebb régióknak a felsőoktatási intézménye igen fontos funkciót tölthet be, és minden bizonnyal be is tölt, ha keresettek a képzései.

Megmarad tehát a kérdés: mit mérjünk, amikor felsőoktatási intézményeket értékelünk, és minek alapján rangsoroljuk az egyes felsőoktatási intézményeket? Többé-kevésbé pontosan csak bizonyos mutatókat mérhetünk: hallgatói és oktatói létszámokat, a jelentkezők számát, a felvettek számát, a lemorzsolódást, pénzügyi mutatókat, elégedettségi arányokat és hasonló indikátorokat. Tudjuk, hogy komoly erőfeszítések történnek a felsőoktatási intézmények átfogóbb értékelésének és rangsorolásának megoldására. Ilyen volt például 2006-ban a felsőoktatási intézmények berlini rangsorolási elveinek meghatározása. A rangsorolások különböző szempontok szerint történhetnek: kiterjednek a hallgatói-oktatói létszámokra, az intézmény szolgáltatásainak mutatóira, a kutatás-fejlesztés területére, a nemzetközi beágyazottság szempontjaira, a hallgatói és munkaerő-piaci elégedettségi mutatókra. Ezeknek a mutatóknak nagy része kvantifikálható (pl. hallgatói-oktatói létszámok), bár hosszabb idősorok esetében az adatgyűjtés sokszor nehézségekbe ütközik.

A felsőoktatási intézmények rangsorolását különféle szempontok (mutatók) szerint szokták elvégezni. A legismertebb nemzetközi rangsorolások közé tartozik a *The Times World University Ranking*-je és a sanghaji egyetem *Academic Ranking of World Universities* elnevezésű rangsorolása. Bár a különböző rangsorolások értékelési szempontjai egymástól jelentősen eltérők lehetnek, mégis sok hasonlóságot mutatnak. Közös jellemzőjük, hogy rendszerint az oktatás minőségi értékelését helyezik a központba, és ezt az oktatatók nemzetközi elismertségével, a hallgatóknak nyújtott szolgáltatások színvonalával, az intézmény kutatás-fejlesztési tevékenységének mutatóival s nem utolsósorban a munkaerő-piaci elégedettséggel mérik.

Hazánkban is több mint egy évtizede folyik a felsőoktatási intézmények rangsorolása. Általában nem maguk a felsőoktatási intézmények, hanem független szervezetek, pl. folyóiratok szerkesztősegei által felkért kutatócsoportok vagy más független szervezetek végeznek ilyen felméréseket. Ezek nem mindig készülnek feltétlenül tudományos alapon, mégis érdekes összehasonlításokra adhatnak lehetőséget.

Természetesen maguk a felsőoktatási intézmények is végezhetnek felméréseket saját

teljesítményük mérése céljából. A leggyakoribb ilyen felmérés a hallgatói teljesítmények mérése, amikor például egyes tantárgyak vizsgaeredményeinek átlagát számolják ki és összehasonlítják más tárgyak vagy korábbi átlageredmények adataival. Az ilyen összehasonlításokkal azonban tanácsos nagyon óvatosan bánni, és csak a szignifikáns különbségekre figyelni, mert ha például az egyik tanulócsoport vizsgaeredményének átlaga 3,41, egy másiké pedig 3,52, ebből még nem szabad messzemenő következtetéseket levonni sem a hallgatók, sem az oktatók munkájával kapcsolatban. Azt is tudhatjuk, hogy az átlagmutatók önmagukban nem elegendők, mert éppen centrális jellemző erejüknél fogva elfedik a mögöttük lévő eltéréseket, azaz minden esetben ki kell egészíteni az elemzést a szóródás vizsgálatával is. Ritka az olyan helyzet, hogy például egy adott félévben egy teljes felsőoktatási intézmény összes vizsgaeredményének átlagából bármilyen tanulságot le lehessen vonni.

Mindez nem jelenti azt, hogy a teljesítményeket nem lehet statisztikailag mérni, vagy azt, hogy ezek a mérések nem sokat mutathatnak. Lehet, sőt szükséges is mérni mind a hallgatói teljesítményeket, mind a felsőoktatási intézmény sok más mutatóját is. Ha azonban ilyen felméréseket végez egy felsőoktatási intézmény, tanácsos egy statisztikus véleményét is kikérni, hogy milyen adatokat milyen módszerekkel gyűjtsünk be, és miként elemezzük azokat, azaz milyen következtetéseket vonhatunk le az adott felmérésből.

A kulcsmutató: a felvett hallgatók létszáma

Amennyiben egy intézményt el akarunk helyezni a felsőoktatási palettán, célszerű a felvett hallgatók létszámából kiindulni. A 2014. évi felvételi alapeljárásban felvettek adatait tartalmazza az alábbi statisztikai tábla néhány kiemelt intézményben.

1. táblázat: A legtöbb hallgatót felvett felsőoktatási intézmények (2014)

Sorszám	Intézmény neve	Felvettek(fő)
1	Eötvös Loránd Tudományegyetem	8495
2	Debreceni Egyetem	6290
3	Szegedi Tudományegyetem	6076
4	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	5316
5	Pécsi Tudományegyetem	4826
6	Budapesti Gazdasági Főiskola	4749
7	Budapesti Corvinus Egyetem	3858
8	Szent István Egyetem	2945
9	Óbudai Egyetem	2926
10	Széchenyi István Egyetem	2730

Megállapíthatjuk, hogy a Budapesti Gazdasági Főiskola az előkelő 6. helyet foglalja el a felvett hallgatók száma alapján képzett rangsorban, a fenntarthatóságra vonatkozóan azonban már csak akkor tudnánk következtetni, ha néhány előző év adataival is összehasonlítanánk a táblázatban szereplő értékeket.

A versenytársakhoz való viszony is lehet a mérés tárgya, amely értékes információkkal szolgálhat a felsőoktatási intézmények menedzsmentjének. A szakok szerinti részletesebb áttekintésből a Budapesti Gazdasági Főiskola szakok szerinti részesedésére lehet következtetni (lásd a 2. táblázatot). Az első helyen jelentkezőket tekintve kiemelkedő a pénzügy-számvitel és a turizmus-vendéglátás szakokon a 30% feletti részarány és az üzleti szakoktató képzés 100,0%, illetve 71,2%-os részesedése. Fontos azonban arra is figyelni, hogy míg az előbbi két szakot 15 képzőhelyen kínálják a hallgatóknak, addig az üzleti szakoktató képzésében lényegében monopolhelyzetben van az intézmény, ezért részesedése itt nem releváns. Az összes jelentkezést vizsgálva is megállapítható, hogy a gazdaságtudományokhoz tartozó képzésekben meghatározó a BGF, de a más tudományterülethez tartozó alapszakja is jelentős vonzerővel bír.

2. táblázat: A BGF alapképzési szakjaira jelentkezett és felvett létszám országos összehasonlításban (2014)

Meghirdetett képzés	Képzési terület	1. helyen jelentkezők létszáma (fő)	Részesedési arány (%)	Összes jelentkezés létszáma (fő)	Részesedési arány (%)	Felvettek összesen	Képzőhelyek száma
Andragógia	BÖLCS	37	11,90	249	16,66	25	11
Emberi erőforrások	GAZD	116	12,28	752	18,31	146	12
Gazdaságinformatikus	INFO	364	12,28	1408	33,72	403	11
Gazdálkodás és menedzsment	GAZD	397	11,71	1930	13,79	372	26
Kereskedelem és marketing	GAZD	538	28,60	2453	26,82	512	16
Kommunikáció és médiatudomány	TÁRS	42	6,10	345	10,27	30	12
Nemzetközi gazdálkodás (három nyelven)	GAZD	371	27,81	1694	29,48	377	14
Nemzetközi tanulmányok	TÁRS	61	7,14	383	9,62	51	16
Pénzügy és számvitel	GAZD	619	33,73	2058	31,90	514	15
Turizmus-vendéglátás (három nyelven)	GAZD	918	35,28	3421	31,81	789	15
Üzleti szakoktató (kereskedelmi)	GAZD	17	100,00	21	100,00	9	1
Üzleti szakoktató (vendéglátó)	GAZD	42	71,19	106	67,09	20	2

A rangsorok és az összehasonlítások után még folytathatnánk a sort mutatószámok képzésével, pl. az egy oktatóra jutó hallgatók számának vizsgálatával vagy a rendelkezésre álló kapacitások kihasználásával, de a mérés sohasem lehet öncélú. Mindig szem előtt kell tartani, hogy az elemzés és az értékelés célja végső soron a minőség javítása, ami hétköznapi értelemben a megfelelést jelöli valamely igényhez és célhoz képest. A felsőoktatási intézményekkel szemben támasztott igények – ahogy arról már szöveltünk – nagyon differenciáltak. Egyik, sőt talán a legfontosabb elvárható eredmény, hogy versenyképes tudást adjon a végzett hallgatóknak.

Hivatkozások

- Hetesi E. – Kürtösi Zs. (2009). A felsőoktatás képzési teljesítményének mérési problémái. In: Hetesi E. – Majó Z. – Lukovics M. (szerk.): *A szolgáltatások világa*. Szeged: JATEPress, 168–185.
- Hrubos I. (2010). Régi-új megközelítések a felsőoktatási intézmények sokféleségének és teljesítményének értelmezésében. *Felsőoktatási Műhely*, 4.
- www// Berlin Principles on Ranking of Higher Education Institutions